

Самсонюк Т. М. Деятельность польских подпольных организаций в г. Дубно (1939-1941 гг.)

Статья посвящена формированию и функционированию польских подпольных групп в г. Дубно после становления советской власти на территории Западной Украины в сентябре 1939 г.; их структуре, основным направления деятельности, которые включали антисоветскую агитацию, разведывательную деятельность, накопление оружия с целью вооруженного восстания против оккупационной власти. Среди раскрытых вопросов – содействие дубенского подполья с руководящими центрами СВБ в г. Львов и г. Варшава, роль молодежи в подпольном движении. В объективе данного исследования есть мероприятия карательно-репрессивных органов СРСР, сосредоточенные на выявлении и ликвидации польского подполья на Ровенщине.

Ключевые слова: польское подполье, СВБ (Союз вооруженной борьбы) УНКВД, агентурные дела, аресты, г. Дубно.

Samsoniuk T. M. Activity of Polish underground organizations in Dubno (1939-1941)

This article is devoted to the formation and functioning of the Polish underground cells in Dubno after the establishment of Soviet power in Western Ukraine in September 1939, their structure, the main activity, the main of which is preparation for an armed uprising against the occupying regime. Promoting of Dubno underground with leading centers of SRB in Lviv and Warsaw, the role of youth in the underground movement are among the disclosed issues. Focus of the study – punitive and repressive organs of the USSR aimed at the identification and elimination of the Polish underground.

Keywords: Polish underground, PRSP (Union of Armed Struggle), NKVD (the Office of the National Committee

УДК 94(477.42)"1943-1944"

А. Ю. Сухих

БОРЬБА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ ім. М. С. ХРУЩОВА ПРОТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОКРУГИ УПА "ЗАГРАВА" (1943–1944 рр.)

У статті на основі архівних документів та матеріалів простежено збройне протистояння Тернопільського партизанського з'єднання ім. М.С.Хрущова і повстанського підпілля військової округи УПА "Заграва". Автор спробував дати оцінку діяльності агентури радянського партизанського з'єднання під командуванням І. Шитова на території Рівненської та Житомирської областей протягом 1943–1944 рр. Визначено, що протиборство радянських партизанів та повстанців набирало різних форм боротьби.

Ключові слова: УПА, військова округа "Заграва", Тернопільське партизанське з'єднання ім. М.С. Хрущова, район "Пекло", повстанці, радянські партизани, агент.

За останній період українські та зарубіжні історики здійснили значну роботу із дослідження маловивчених сторінок українського національно-визвольного руху. Зокрема, вагомий внесок в об'єктивне вивчення радянського руху Опору на теренах України здійснили А. Гогун, А. Кентій, В. Лозицький, В. Сергійчук, М. Слободянюк, А. Чайковський та інші науковці. Водночас, до цього часу залишається не дослідженим протиборство Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. С. Хрущова та ВО УПА "Заграва".

Спираючись на архівні та опубліковані матеріали, автор здійснив спробу простежити боротьбу партизанського з'єднання під командуванням І.Шитова проти ВО "Заграва".

Український штаб партизанського руху (УШПР) керуючи бойовою діяльністю радянських партизанських формувань України, надавав Тернопільському партизанському з'єднанню ім. М. С. Хрущова конкретні вказівки щодо створення агентури в упівському запіллі та боротьби з ним. Як впливає із виявлених радіограм УШПР за квітень – травень 1943 р., його начальник Т. Строкач наказував створити агентурно-бойову групу, детально описати діяльність повстанців, їх зв'язки із іншими течіями руху Опору, систему забезпечення харчами, зброєю, боєприпасами [1, арк. 32-33; 2, арк. 91; 3, арк. 10 зв., 55].

Отримані від УШПР інструкції відіграли важливу роль у створенні майбутнього легендарного проводу.

18 червня І. Шитов рапортував, що у с. Червона Воля (Воняче) Городницького р-ну (тепер Новоград-Волинський р-он) прибула О. Васильчук з націоналістичною літературою і запискою [4, арк. 97]. В останній, зокрема, зазначалося: "[...] щоб із села відібрали два-три чоловіки [...] які повинні прибути для отримання інструктажу та створити підпільну організацію у Вашому р-ні [...]". Вказані матеріали потрапили у з'єднання І. Шитова, який негайно вирішив відправити у с. Маринин (Корецький р-он) до О. Васильчук свого агента – "Волкова". Останній увійшов у довіру до націоналістів, отримав від них псевдо "Генералов" і завдання створити районний провід з організаційним центром у с. Червона Воля, що зробив. У свою чергу, майбутня округа мала діяти під криптонімом "Пекло" [5, с. 20].

Крім того, аби легалізуватися в повстанському запіллі, радянські партизани відправили на курси референтів територіальних округ своїх агентів – "Липенка", "Іванова", "Запорожця" [6, арк. 36].

Про результати двохтижневого вишколу в с. Клецьке (тепер Корецький р-он) І. Шитов повідомив УШПР 17 серпня 1943 р., де зазначав, що відправлені агенти були призначені референтами господарства,

“політичної безпеки” (тобто СБ) [7, с. 95]. Таким чином, була організована ексекютива району “Пекло”, “провід” якого перебував у с. Червона Воля.

Читаючи радянські та упівські документи, які стосуються району “Пекло”, виникли певні труднощі в інтерпретації фактів. По-перше, у повстанських документах вказано, що діяв район “Пекло”, тоді як в радянських він проходив як підрайон [8]. По-друге, очевидно, що агент “Волков” мав у лавах УПА, окрім псевда “Генералов”, ще й “Дажд” (“Даждь”, “Дожд”), оскільки саме під останнім у повстанських документах проходив комендант району “Пекло” [9, с. 400]. По-третє, упівські документи доводять, що Городницька округа мала, окрім криптоніму “Пекло”, ще й “Керч”¹ [10, с. 490-492]. По-четверте, із “Доповіді Кам’янець-Подільського підпільного обкому компартії до ЦК КП(б)У і УШПР про кам’янець-подільських партизанів”, підготовленої не пізніше 1 серпня 1943 р., дізнаємося, що до “вмонтування” агентів в район “Пекло” також долучилися партизани із з’єднання С. Олексенка [11, с. 200].

Повстанські документи свідчать, що в районі “Пекло” справно працювало запілля : організувалися вишколи, а також діяли господарські референтури. Сам же район, очевидно, не мав поділу на кущі, поділяючись тільки на станиці [12, с. 293-294, 13, с. 502, 14, с. 403].

Створення радянської агентури, очевидно, повинна була виявити Служби безпеки ОУН (СБ ОУН), однак з цим завданням вона не впоралась. Натомість, як випливає із звіту окружної політичної референтури запілля ВО “Заграва” за жовтень 1943 р., СБ акцентувала увагу на тому, що “наша література потрапила до більшовицьких загонів, внаслідок прочитання якої багато червоних бійців почали кричати на своїх командирів [...] у рядах червоних відбулися сильні арешти” [15, с. 267]. Крім того, комендант Костопільського надрайону “Долина” у своєму “деннику” лише зазначив, що в одному із сіл Городницького р-ну було “розкидано літературу”, завдяки чому сформувалася боївка УПА, яка мала невелику кількість зброї. Прикметно, що ексекютива надрайону “Долина” мала намір у майбутньому створити надрайон на базі району “Пекло”. З цією метою, останній був укрупнений – йому передавалося від району “Скеля” такі села : Франкопіль, Більчаки, Устя, Дерманка, Маринін [16, с. 262, 292, 341].

Врешті-решт, самі ж повстанські документи засвідчували, що район не виконував покладених на нього функцій, а саме: збору зброї та теплового одягу, створення зв’язків з іншими повстанськими округами, роботи з юнацтвом [17, с. 278, 280].

Наприкінці грудня 1943 р. І. Шитов повідомляв УШПР про успішні результати боротьби із упівцями. Зокрема він відзначив, що у Городниці агент І. Гаркавий (“Кочубей”) виявив осіб, приналежних до націоналістів: О. Костюка, П. Кухарчука, П. Паюшенка, Г. Лакезюка, Т. Конончука. До того ж, радянська розвідка встановила, що підпільно-націоналістичні організації існували у Чуднівському, Барашівському та Черняхівському районах Житомирщини [18, арк. 104].

Згідно з вказівкою УШПР від 12 грудня 1943 р., радянські агенти взяли на облік 97 бійців УПА (див. Таблиця 1) [19, арк. 58 зв.].

Таблиця 1. Співвідношення повстанців взятих на облік Тернопільським партизанським з’єднанням ім. М. С. Хрущова (командир І. Шитов)

Населений пункт	Область, район	Чисельність виявлених вояків УПА (загалом 97)
с. Бистричі	Рівненська обл., Корецький р-он	17
с. Балашівка	Рівненська обл., Березнівський р-он	17
с. Велике Селище	Рівненська обл., Корецький р-он	12
с. Карасин	Рівненська обл., Сарненський р-он	10
с. Яцьковичі	Рівненська обл., Березнівський р-он	9
с. Сехова (зараз – Томашгород)	Рівненська обл., Рокитнівський р-он	7
с. Селища	Рівненська обл., Корецький р-он	6
с. Залав’я	Рівненська обл., Рокитнівський р-он	4
с. Хотин	Рівненська обл., Березнівський р-он	3
х. Селище	(?)	2
с. Пороми	(?)	2
с. Костельне	Рівненська обл., Березнівський р-он	2
м. Пулин (зараз Червоноармійськ)	Житомирська обл., Пулинський р-он (зараз Червоноармійський)	2
м. Людвипіль (зараз Соснове)	Рівненська обл., Березнівський р-он	1
с. Попільня	Рівненська обл., Людвипільський р-он (?)	1

(Складено автором за : ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.220, арк. 123-124)

¹ Криптонім “Керч” також мав Степаньський р-он Рівненської області

Шитовцям також вдалося виявити 19 членів ОУН, серед яких 8 проживали в Житомирській області, а решта мешкали в Рівненській.

Ці факти демонструють результати діяльності радянської агентури. Унаслідок того, що з'єднання І. Шитова перемістилося на західноукраїнській терен, створений легендарний район "Пекло" та агентурна справа по ньому – "Самостійники", а також список агентури був переданий командирі партизанського загону ім. Хмельницького Б. Чубенку [20, с. 38, 41-42].

Потрібно наголосити, що СБ ОУН лише в грудні 1943 р. "розкрила" більшовицьку агентуру. Цю інформацію черпаємо із "Нарису політичної кризи, що витворилася в ОУН на ПЗУЗ у 1944 – 1946 рр.", написаного "Дубовим" (Іван Литвинчук) у лютому 1947 р.. Він зазначав: "На хуторі с. Корост Степанського р-ну 12.12.43 р. під час відправи активу з надр. Костопіль викрито в активі Городницького р-ну агента Генералова та розвідчицю Галку (обоє – східняки). Шеф її Чубенко був безпосередньо зв'язаний з Москвою радіо-надайником. Видаючи Генералова та сексотську сітку, яку зорганізували чесні революціонери як наших людей в Город[ницькому] рай[оні], коштом їх життя розвідчиця Галка мала влізти в довір'я окр. проводу в характері секретарки-машиністки. Всі матеріяли, які здобула б, мала подавати через рад[іо-надаєний] апар[ат] до розвідного партизанського відділу ім. Хмельницького, який мав перенестись з-за Случа в цуманський ліс" [21, с. 1198-1199].

Проте, іншу дату викриття бачимо в "Звіті з діяльності польової жандармерії за час від 1.12 до 31.12.", складеному "Вороним" (Василь Левкович). Тут вказувалося, що 5 грудня 1943 р. було ліквідовано "комуніст-сексота" Волкова Гната [22, арк. 296].

Востанє район "Пекло" згадується у березні та наприкінці травня 1944 р. [23, с. 239]. Очевидно, це можна пояснити зміною назв одиниць сітки запілля, яка відбувалася у зв'язку з приходом радянських військ на Волинь [24, с. 400]. Дослідник В. Ковальчук припустив, що на Березненщині (чи Дераженщині) Рівненської області був розташований район УПА "Вода", який включав у себе села, що понад річкою Случ, тобто там, де раніше був Городницький р-он "Пекло" [25, с. 47]. Так, у своїй "Інформації" "Богдан" відніс до району "Вода" села Більчаки, Устя, Клецьке, Глибочок, Майдан, Маринин, Застав'я станом на 15 травня 1944 р. [26, арк. 33].

Радянська розвідка продовжувала виявляти активних членів і симпатиків ОУН і УПА вже у 1944 р. Так, було встановлено, що куц ОУН в с. Франкопіль очолював В. Новак. У результаті допиту повстанця Я.Хриненка партизани дізналися про оунівців у с. Устя. Наприкінці лютого "червоним" того ж року вдалося викрити підпільно-націоналістичну організацію у Березненському р-ні, яку очолював "Бердич" ("Сокира").

Попри успішні результати діяльності псевдопроводу "Пекло", радянські партизани далі "вмонтовували" агентів в українське підпілля. На початку січня 1944 р. вони завербували у с. Моквин (Березненський р-он) дев'ять націоналістів: А. Кравчука (районний господарчий "Розбишака"), М. Сметанина ("Варшавський"), Ф. Кравчука (господарчий підрайону Славути "Ловець"), Ф. Чернишова ("Гайдук"), А. Чернушка ("Чорний"), Н. Чернушка (шеф зв'язку "Тютювок"), уродженця с. Моквин Я. Яремчука (станичний с. Турин Слависький "Косий", "Граб"), а також станичного Моквинського хутору ("Пугало"). У свою чергу, агент Ніколайчук ("Хмельницький") був відправлений у с. Велика Любаша (Костопільський р-он), де оунівці організували вишкіл з пропаганди.

У лютому 1944 р. з'єднанню ім. Хрущова вдалося поповнити агентурну мережу в Березненському р-ні. Так, в націоналістичному підпіллі почали діяти такі агенти: "Григорій" (М. Радиван), "Дуб" (П. Зайко), "Становий" (Є. Ємець), а також "Бирюкова" (З. Петрук), яка працювала в СБ ОУН під псевдом "Голубка". І. Шитов інформував УШПР, що внутрішніми агентами радянської розвідки в Березненському р-ні, крім того, стали "Червоний" (М. Яцук), в Степанському – "Журавель" (В. Ветров), в Колківському – "Ворошинка" (Кузьмич), "Лаврентьєв" (Б. Лиснінський). Також цього місяця таємними інформаторами шитовців стали двоє бійців УПА: В. Дунак, І. Бутець [27, арк. 157-161, 164-165; 28, арк. 78].

Архівні документи і джерела особистого походження свідчать, що с. Червона Воля тривалий час було місцем дислокації Тернопільського партизанського з'єднання [29]. Місцевість на захід від цього поліського села перетворилася на місце кривавих баталій "за продовольство", які розгорнулися між шитовцями та упівцями у жовтні – грудні 1943 р., оскільки значна кількість сіл на Новоград-Волинщині було спалено гітлерівцями під час "відплатних акцій" на диверсії "червоних" партизанів.

Повстанські звіти повідомляли, що села Михіївка, Суховоля, Кіровка – місця скупчення радянських партизан. Останні рідко здійснювали військові операції на захід від Городницького району, однак основними центрами їх нападів були такі села Кореччини: Сторожів, Кобильня, Миколаївка, Старокорецькі футури, Більчаки, Франкопіль [30, арк. 81; 31, арк. 35; 32, арк. 79 зв.]. Самі ж "совєти" визначали, що географічно найближче місце скупчення націоналістів – терен між сс. Устя, Сторожів, Клецька, Маринін та м. Людвипіль [33, арк. 11; 34, арк. 104].

Отож, колишній польсько-радянський кордон і річка Случ на захід від Городниці, фактично, перетворилися на межу зон впливу УПА та радянських партизанів, які діяли на Житомирщині. Це, зокрема, підтверджує один із "Теренових звітів" СБ ОУН. У ньому писалося: "[...] найбільші сили червоних за р. Случ (біля 2000). [...] На захід ві[д] Случі діють лише малими відділами. Вся їх робота спрямована на диверсію у нім[ецькому] запіллі та на боротьбі з нами. Ведуть пропаганду проти УПА, що [...] УПА грабує і мордує цив[ільне] населення, що в УПА є тільки "западники", а "східняки" стріляють, що УПА винищує інші (не українці) національності [...]" [35, арк. 164-165].

Наведемо приклади цих сутичок. Відомо, що перші сутички між підлеглими І. Шитова та повстанцями відбувалися з травня 1943 р. [36, с. 632]. У жовтні того ж року радянські партизани здійснили дві невдалі спроби пограбувати сс. Лучиця і Устя (Корецький р-он) [37, с. 271; 38, с. 468].

У листопадовому звіті референт СБ “Зима” відзначав, що “червоні” під виглядом бандерівців пограбували с. Косенів, забравши у селян овес, а тих, які не хотіли давати збіжжя, побили [39, арк. 27].

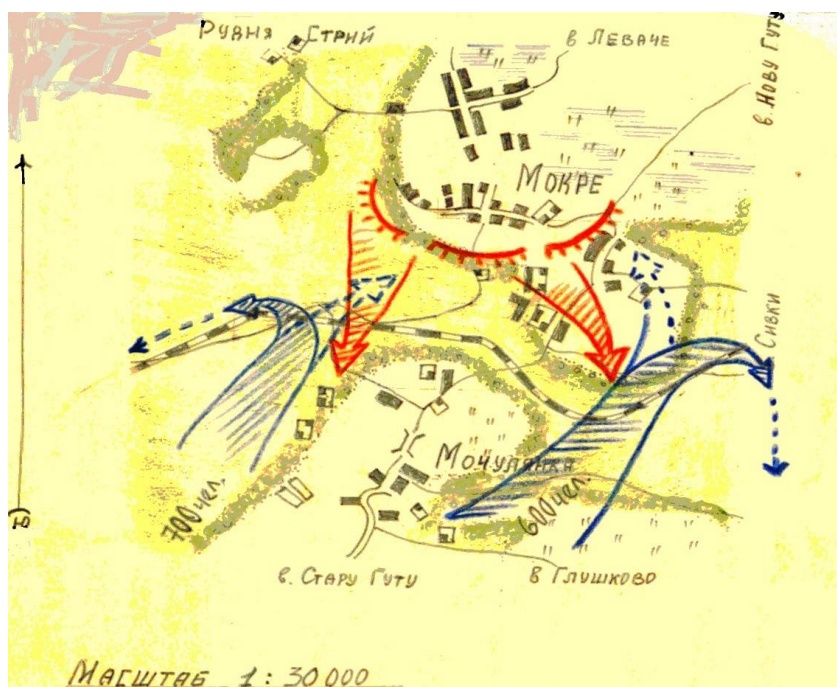
Невдало завершився напад партизанів на с. Франкнопіль Корецького р-ну 19 грудня 1943 р.. Проте через п’ять днів у с. Устя того ж району вони рекувізували 15 голів рогатої худоби, 3 коня та 8 свиней [40, с.406, 410].

Про бандитизм, пияцтво, грабування місцевого населення “червоними” згадував після війни Д. Медведєв. Характерно, що І. Шитов на вимогу останнього навести дисципліну, відповідав : “Що Ви хочете, щоб нас в першому ж бою вбили наші партизани ?” [41, с. 431 – 432]. Як свідчать донесення командира Сумського партизанського з’єднання П. Вершигори підлеглі партизани І. Шитова у відношенні з місцевими жителями заявляли : “Ми той загін, який берет все підряд”, “тітка відкривай шафу, ми на операцію приїхали” [42, с. 187]. У свою чергу, про шитовців командир з’єднання Українських кавалерійських партизанських загонів М. Наумов писав так: “Живуть вони, очевидно, в задоволення. Вони мають багато різних делікатесів. Люди живуть не даремно: менше всього думають, а ще менше – говорять про те, як виконати завдання” [43, с. 299].

Вищезазначені грабунки, які практикувалися щодо українського населення Волині та Полісся, провокували подальшу ескалацію конфлікту з відділами УПА. Останні, будучи укомплектовані здебільшого місцевими жителями, об’єктивно виступали захисниками своїх сіл. Про невеликі короткочасні бої між більшовицькою партизанкою та бойовиками розповідають звіти СБ ОУН. Так, з “Теренової інформації” Корецького надрайону “Коліно” дізнаємося, що 10 жовтня до рук есбістів потрапив “советський зв’язковий” із с. Мухарів, якого після допиту було ліквідовано. Згодом у с. Середня Деражня вони затримали “вірного комуніста”, який під час допиту “розколовся”, видавши своїх бойових товаришів [44, арк. 44]. Швидше всього, розправа із комуністичним підпіллям у с. Середня Деражня відбулася в ніч на 27 – 28 жовтня. У повстанському документі зазначалося, що бойовики зустріли того дня спротив “червоної банди” [45, арк. 18, 218]. 25 жовтня 1943 р. відбулася сутичка у с. Лучиця, де партизани втратили одного бійця [46, арк. 47].

Найбільша військова баталія між упівцями та Тернопільським партизанським з’єднанням сталася 16 листопада 1943 р. біля с. Мочулянка Березненського р-ну (див. Рисунок 1). Ось як описували цей бій більшовики: “16.11.43 самостійники оточили село силами 13 сотень, Шитов вирішив не здавати пункт, прийнявши кругову оборону [...] бій розгорнувся, група автоматників під командуванням Кутерна, загін ім. Хрущова відбили напад, 1 – а стрілецька група під ком. Ретешняка стримувала наступ півд. – захід. с. Мочулянка. Підрозділ Котлярова здійснив контратаку, пославши роту кіровців разом із хрущовцями (бійців із загонів ім. Кірова, Хрущова – С.А.) атакувати противника [...] в результаті бою загинуло 200 самостійників і 22 в полоні. Трофеї : 2 станкові кулемети, одна 45 мм. Гармата, 4 кулемети ДП, біля 100 гвинтівок, 4 вози із продуктами. Втрати радянських партизан 3 особи [...]” [47, арк. 38]. Як свідчать упівські матеріали про цей бій, бойовики наступали силами шести сотень (повстанський загін ім. Остапа) під тактичним командуванням “Шавули” (Адам Рудик) [48, с. XXII]. За спогадами Олексія Мануйлика, під час бою 56 загинуло і понад 40 вояків УПА були поранені [49].

Рисунок 1. Схема бою під с. Мочулянка Березненського р-ну між Тернопільським партизанським з’єднанням ім. М. С. Хрущова та повстанським загonom ім. Остапа (16 листопада 1943 р.)¹

Джерело: ЦДАГО. – Ф. 105. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 37

¹ Стрілками, які прямують на північ, позначені дії повстанців, на південь – радянських партизанів

Самі ж повстанці без жалю карали за зв'язки із "червоною партизанкою". Так, 29 вересня 1943 р. СБ Корецького надрайону "Коліно" присудила до смерті бойовика "Невського" (О. Білик) за співпрацю із партизанами. Есбісти встановили, що зрадник збирався ліквідувати командний склад сотні "Петра", у якій він же перебував [50, арк. 231 а].

Розвідка з'єднання ім. М. С. Хрущова постійно спостерігала за діями упівців у терені їх сталої дислокації. Прикладом цього може слугувати одне із її жовтневих донесень: "У районі Більчаків самостійники мобілізують населення віком 18 – 24 років [...] і проводять навчання у с. Холопи, керівник Кобернюк Іван. Самостійники ведуть розвідку в сс.. Поташня і Березники.

29–30.10.1943 р. – Із Сторожева в сторону лісу, с. Рудня Поташня вийшло до 500 осіб озброєних самостійників [...]. В с. Хотин розташований штаб самостійників, де знаходиться до 600 осіб, кількість озброєних не встановлена. В с. Тинне знаходиться штаб самостійників до 250 осіб".

У жовтні 1943 р. партизанська розвідка констатувала чергові спроби великих повстанських сил проникнути на територію Житомирської області. При цьому радянські партизани, очевидно, щоб продемонструвати своєму керівництву, як їм важко воювати із упівцями, надзвичайно перебільшували сили націоналістів, що прямували на схід: "За даними нашої агентури бандерівці підтягують 12 тис. (?) армію і хочуть напасти на партизанів на жовтневі дні. Вони підготували спеціальних осіб для входження в лави Червоної Армії [...]. Самостійники вже давно проникають на наші території для організації підпілля [...] Свої бази думають перенести і ховати теж на нашій території, розраховують на те, що тут більшовики будуть менше шукати націоналістів". Для боротьби із диверсантами-націоналістами І. Шитов вимагав від партизанських загонів: "Потрібно вести агентурну і бойову розвідку; розвідати місце їх концентрації; звідки вони повинні напасти на партизанський загін. Переверити всіх новоприбулих і не допустити в загоны самостійників, а затриманих самостійників затримувати, допитувати, а особливо цікавих осіб відправляти у штаб з'єднання. Виявляйте жителів, які мають зв'язки із самостійниками [...]."

Тривожні повідомлення до УПШР про проникнення упівців на терен Новоград-Волинщини надішли наприкінці жовтня 1943 р.: "18 жовтня самостійники здійснили марш через села Мала Цвіля, Катеринівка, Федорівка; 19 жовтня по маршруту Суховоля – Кам'янка – Красилівка – Дубрівка – Мала Цвіля – Серби пройшла колона самостійників чисельністю 1 тис., форма німецька; 21 жовтня, с. Красилівка стоїть курінь і знаходиться база самостійників (600 осіб); 25 жовтня, с. Устя перебуває табір УПА; 25 жовтня, с. Красилівка вбито 10 партизанів, на хуторах вбито 3 особи із диверсійної групи ім. Хрущова. Через шосе Корець – Новоград-Волинський пройшла колона самостійників (950 осіб)" [51, арк. 52-54, 57, 61].

Звичайно, проводити рейди загонами чисельністю 500 осіб і більше було дуже складно, оскільки, по-перше, упівців могли виявити регулярні підрозділи Вермахту; по-друге, повстанські відділи втрачали мобільність, можливість швидкої деконцентрації на випадок нападу ворога; по-третє, велика кількість бійців породжувала проблеми із харчуванням, забезпеченням зброєю та набоями. Тому, на нашу думку, автори зазначених вище документів явно перебільшили чисельність націоналістів, які рейдували лісовими масивами Новоград-Волинщини.

Таким чином, у результаті боротьби Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. С. Хрущова із ВО УПА "Заграва" "червоним" партизанам вдалося створити легендарний район УПА "Пекло". Попри позитивні результати діяльності псевдопроводу, шитовці продовжували засилати агентів у повстанське підпілля. Це стало головною причиною того, чому не було створено організованого антирадянського спротиву у перші повоєнні роки на Новоград-Волинщині.

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.62, оп.1, спр.220, 126 арк.
2. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.239, 173 арк.
3. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.8, 71 арк.
4. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.239, 173 арк.
5. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. / В.Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – 200 с.
6. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.8, 71 арк.
7. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол.: П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2002. – Т.4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943 – 1959. Книга перша: 1943 – 1945. – 596 с.
8. Сергійчук В. Скільки було радянських партизанів? / В. Сергійчук // Український журнал. – 2009. – № 5 (46). – С. 28 – 31.
9. Ковальчук В. Від підпілля ОУН до запілля УПА: еволюція оунівської мережі на північно-західних українських землях / В. Ковальчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк: М.П.Коць, 2004. – Вип.8/9. – Т.11/12. – С. 381 – 410.
10. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол.: П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2007. – Т.11: Мережа ОУН (б) та запілля УПА на території ВО "Заграва", "Турів", "Богун" (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – 845 с.
11. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. / [упоряд.: О.Велелова, В.Дзюбак, М.Дубник, В.Сергійчук; відповід. ред. С.Кульчицький]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 346 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада: П.Сохань, Є.Штендера та ін.]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 1999. – Т.2: Волинь та Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944: Документи та матеріали. – 724 с.
13. Сухих А. Легендований район "Пекло" / А. Сухих // Воснна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25 – 26 квітня 2013 р. / [Відп. ред.: І. Мороз, Ж. Денисюк, І. Пилявець]. – К.: Національно військово-історичний музей України, 2013. – С. 500 – 503.
14. Ковальчук В. Від підпілля ОУН до запілля УПА: еволюція оунівської мережі на північно-західних українських землях / В. Ковальчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк: М.П.Коць, 2004. – Вип.8/9. – Т.11/12. – С. 381 – 410.

15. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П.Сохань, Є.Штендера та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 1999. – Т.2 : Волинь та Полісся : УПА та запілля 1943 – 1944 : Документи та матеріали. – 724 с.
16. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. – Т.11 : Мережа ОУН (б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – 845 с.
17. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П.Сохань, Є.Штендера та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 1999. – Т.2 : Волинь та Полісся : УПА та запілля 1943 – 1944 : Документи та матеріали. – 724 с.
18. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.220, 126 арк.
19. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.8, 71 арк.
20. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. / В.Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2000. – 200 с.
21. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. – Т.11 : Мережа ОУН (б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – 845 с.
22. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. р-30, оп.2, спр.33, 310 арк.
23. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2010. – Т.14 : УПА і запілля на ПЗУЗ 1943 – 1945. Нові документи. – 637 с.
24. Ковальчук В. Від підпілля ОУН до запілля УПА : еволюція оунівської мережі на північно-західних українських землях / В. Ковальчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк : М.П.Коць, 2004. – Вип.8/9. – Т.11/12. – С. 381 – 410.
25. Ковальчук В. Літопис УПА – Бібліотека. / В.Ковальчук. – Торонто – Львів : Літопис УПА, 2006. – Т.7 : Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). – 512 с.
26. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.34, 159 арк.
27. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.239, 173 арк.
28. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.40, 84 арк.
29. Гитуляр І. О чем шелестят дубравы. Повесть в документах и воспоминаниях участников событий / И. Гитуляр. – К.: Политиздав Украины, 1985. – 215 с.
30. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.33, 310 арк.
31. ДАРО, ф. р-30, оп.1, спр.21, 54 арк.
32. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.34, 159 арк.
33. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.12, 95 арк.
34. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.220, 126 арк.
35. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.33, 310 арк.
36. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / [под. ред. А. Артизова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – Т.1. : 1939 – 1943. – 878 с.
37. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П.Сохань, Є.Штендера та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 1999. – Т.2 : Волинь та Полісся : УПА та запілля 1943 – 1944 : Документи та матеріали. – 724 с.
38. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. – Т.11 : Мережа ОУН (б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – 845 с.
39. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.15, 252 арк.
40. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П.Сохань, П.Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. – Т.11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – 845 с.
41. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. 1941 – 1944 / А. Гогун. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 527 с. – (История сталинизма).
42. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2002. – Т.4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943 – 1959. Книга перша : 1943 – 1945. – 596 с.
43. Партизанская война в Украине. Дневники партизанских отрядов и соединений 1941 – 1944. / [колл. составителей : О. Бажан, В. Власенко, А. Кентий и др.]. – М. : Центрполиграф, 2010. – 670 с. – (На линии фронта. Правда о войне).
44. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.32, 306 арк.
45. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.15, 252 арк.
46. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.12, 95 арк.
47. ЦДАГО України, ф.105, оп.1, спр.1, 115 арк.
48. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П.Сохань, Є.Штендера та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 1999. – Т.2 : Волинь та Полісся : УПА та запілля 1943 – 1944 : Документи та матеріали. – 724 с.
49. Дудко П. Героїчний бій під Мочулянкою / П. Дудко // Рівненський обласний тижневик “Волинь” [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://volyn.rivne.com/ua/309> - назва з екрану.
50. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.33, 310 арк.
51. ЦДАГО України, ф.62, оп.1, спр.239, 173 арк.

Сухих А. Ю. Борьба Тернопольского партизанского соединения им. Н. С. Хрущева против военной округи УПА “Заграва” (1943–1944 гг.)

В статье на основе архивных документов и материалов прослежено вооруженное противостояние Тернопольского партизанского соединения им. Н. С. Хрущева и повстанческого подполья военной округи УПА “Заграва”. Автор попытался дать оценку деятельности агентуры советского партизанского соединения под командованием И. Шитова на территории Ровенской и Житомирской областей в течение 1943–1944 гг. Определено, что противостояние советских партизан и повстанцев приобретало различные формы борьбы.

Ключевые слова: УПА, военная округа “Заграва”, Тернопольское партизанское соединение им. Н.С.Хрущева, район “Ад”, повстанцы, советские партизаны, агент.

Sukhykh A. Yu. The fight of Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev against military district of UIA "Zagrava" (1943 – 1944 years)

The article analyses the armed confrontation between Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev and the insurrectional clandestine activity military district of UIA "Zagrava" on archival documents and materials. The author has tried to assess the activity agents of Soviet partisan body commanded by I. Shytov in the territory of Rivne and Zhytomyr regions during 1943 – 1944 years. The forms, methods of fight soviet partisans against insurrectionists are determined.

Keywords : UIA, military district "Zagrava", Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev, region "Hell", insurrectionists, soviet partisans, agent.

УДК 94(477.8)"1944-1945"

I. В. Марчук

РОЗШУК РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ Д. КЛЯЧКІВСЬКОГО – "КЛИМА САВУРА"

У статті на основі широкого кола джерел висвітлено основні етапи розшуку радянськими карально-репресивними органами одного з керівників українського визвольного руху на Волині та Поліссі Дмитра Клячківського-«Клима Савура». Оприлюднено окремі маловідомі біографічні дані цього військово-політичного діяча, зібрані працівниками НКВС та НКДБ УРСР у 1944-1945 роках. Також детально обставини його загибелі 12 лютого 1945 року.

Ключові слова: Український визвольний рух, ОУН, УПА, Дмитро Клячківський, війська НКВС.

Окремі моменти життєвого шляху командира УПА-Північ та керівника ОУН(б) на Волині та Поліссі Дмитра Клячківського-«Клима Савура» на сьогодні вже висвітлені у деяких історичних працях. Зокрема, його військово-політичну діяльність у 1944–1945 рр. простежив у монографії дослідник та архівіст А. Кентій [1]. Відомі науковці Ю. Шаповал та Д. Веденєєв дослідили біографію повстанського лідера на фаховому рівні у низці газетних публікацій [2; 3]. Про постать Дмитра Клячківського-«Клима Савура» та його розшук радянськими карально-репресивними органами писав також кандидат історичних наук В. Ковальчук [4, с. 65-69]. Вищезгадані дослідники зупинялись тільки на окремих моментах пошуку радянськими карально-репресивними органами повстанського ватажка, не узагальнюючи інформації та спираючись лише на окремі документи, які були у їхньому розпорядженні. Наприклад, Д. Веденєєв стверджував, що НКДБ УРСР ідентифікував особу цього діяча українського національно визвольного руху ще в лютому 1944 року, отримавши інформацію від іноземного джерела [3]. Володимир Ковальчук деталізував окремі аспекти його розшуку на основі розшукової справи, яка зберігається у ГДА СБУ (м. Київ). Він зазначає, що спочатку чекісти вивчали його родинні зв'язки та коло знайомств у м. Збараж на Тернопільщині. Зупиняється на долі рідних сестер Дмитра – Лесі та Софії. Вони ще у 20 рр. минулого століття виїхали на заробітки до Канади. Сам Дмитро вже у зрілому віці намагався вибудувати особисті стосунки з кількома дівчатами, які мешкали у Збаражі. Так ще 1938 року він намагався завоювати серце Марії Бохінської. За свідченням її сестри Надії з того нічого не вийшло і пізніше він приятелював з Іриною Бучинською, яка в часи німецької окупації працювала у ландкомісаріаті Збаража. Але перебування Д. Клячківського у підпіллі на Волині не сприяло їхньому одруженню. І. Бохінська пізніше виїхала до Самобра і вже там вийшла заміж [4, с. 65-67].

Одна з працівниць УЧХ на Волині М. Рябчук-«Медуна» зазначала, що восени 1944 року командир УПА-Північ серйозно занедужав. З ним постійно перебував весною 1944 року на Холмщині лікар «Омелько» він же «Бурлай», уродженець Володимир-Волинського району. Навіть одному з агентів було поставлено завдання спробувати відновити рецепт ліків для лікування «Клима Савура», який знищив повстанець «Кобзар». Деякі керівники ОУН та УПА стверджували на допитах, що він хворів на туберкульоз. Зокрема, про це говорив на допиті 14 лютого 1945 року Г. Кучерук-«Буйний» [4, с. 65-67].

Більш достовірну інформацію про те хто насправді є «Климом Савуром» співробітники радянських карально-репресивних органів отримали щойно у червні 1944 року від М. Ходаковського-«Шведа», який працював на посаді господарчого референта воєнної округи (ВО) «Богун». Його затримали 1 червня співробітники «Смершу» на території Збараського району Тернопільської області як підозрілу особу, що не має документів. Протягом червня М. Ходаковський розповів слідчому про свою діяльність в ОУН на Волині та назвав відомих йому керівників. Зокрема, на допиті 24 червня він повідомив, що у середині лютого 1944 року він, командир куреня УПА І. Климишин-«Крук» і торгівельний референт господарчої референтури ВО «Богун» на псевдонім «Ранок» були у Збаражі, де зустрілися з місцевим господарчим В. Добротвором-«Пугачем». У його помешканні Ходаковський передивлявся альбом фотографій і на одній з них упізнав «Клима Савура». Його також ідентифікували «Крук» та «Ранок». «Коли я показав фото Добротвору і запитав «Хто це такий?» то той відповів, що це місцевий мешканець, якого він знав як діяча спортивного товариства «Сокіл», який на даний час займає якусь керівну посаду в УПА, але не назвав ні його псевдонімів, ні прізвища» [5, арк. 90]. М. Ходаковський по-пам'яті створив словесний портрет Дмитра Клячківського: «Клим Савур» має біля 30-35 років, вище середнього зросту, худий, блондин... тонкі риси обличчя, очі голубі. Одягнутий в чорний елегантний костюм» [5, арк. 95]. Далі працівник господарчої референтури розповів, що разом з «Ранком» та колишнім командиром куреня «Круком» у лютому 1944 року зустрічалися зі Збараським